

Anna Cortadellas i Vallès (Barcelona)

La llegenda de la rendició del comte Hug V d'Empúries en la historiografia catalana medieval

1. Els fets històrics

A les darreries del segle XIII, la noblesa catalana s'enfrontava repetidament amb la monarquia per raons de poder i privilegis. L'any 1274 es produí una veritable revolta dels nobles catalans i aragonesos contra el poder reial. A l'Aragó, el cap dels revoltats era Ferran Sanxes de Castre, fill il·legítim de Jaume I, el qual era acusat pel seu germanastre l'infant Pere d'haver afavorit la revolta de 1265 i de voler alçar-se contra el rei.¹ El cap de la sedició a Catalunya era el comte d'Empúries. A Catalunya, però les causes del conflicte eren diferents: el rei havia confiscat castells i honors d'alguns cavallers i nobles que s'oposaven a col·laborar en l'expedició d'ajuda a Alfons X de Castella, amenaçat pels sarraïns i per una revolta nobiliària.² L'infant Pere, en absència del rei Jaume I, extremà les mesures contra la noblesa i això provocà, pel novembre de 1274, l'oberta rebel·lió d'un gran nombre de nobles catalans i aragonesos.

Hug V d'Empúries, fill de Ponç Hug III, havia succeït al seu pare l'any 1269 i era l'element més emprenedor de la revolta nobiliària a Catalunya. Una de les seves gestes fou l'atac a Figueres i la destrucció

¹ Era fill de Jaume I i de Blanca d'Antilló. Morí ofegat al riu Cinca per ordre de l'infant Pere, pel juny de 1275. En opinió de Ferran Soldevila, la desfeta i la mort de Ferran Sanxes comportà la rendició del comte d'Empúries i d'altres barons (vegeu Ferran Soldevila: *Pere el Gran: Primera part: L'infant*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1956 (Memòries de la Secció Històrica; 16), tom. 3, p. 437).

² Els nobles pretextaven que no estaven obligats a seguir el rei fora dels límits de Catalunya, si no era per pròpia voluntat (vegeu Soldevila 1956 [nota 1]: p. 437).

de la vila que havia estat fundada feia poc temps, per l'infant Pere.³ Tant el *Libre dels feyts*⁴ com la *Crònica* de Desclot⁵ esmenten l'acció del comte d'Empúries, el qual, a més a més, s'emportà a Castelló les portes de la vila i part dels materials - possiblement els carreus de les muralles - que havien integrat les edificacions figuerenques.⁶ Ni el *Libre dels feyts* ni Desclot refereixen cap mena de represàlia reial contra el noble rebel. Molt al contrari: segons la *Crònica* de Jaume I, el comte d'Empúries es reté al rei, el qual tenia assetjada la vila de Roses. Jaume I, tot i que coneixia molt bé els fets de Figueres, alçà el setge de Roses i arribà a un acord amb els nobles rebels: el rei convocaria corts a Lleida, davant de les quals el comte respondria a totes les demandes del rei (p. 186). Desclot exposa la rendició del comte d'Empúries a l'infant Pere - no pas a Jaume I -, en termes que voregen la novel·la, i dedica tot un capítol a narrar com l'infant sotmeté el vassall rebel a judici i el perdonà magnànimament. Tampoc aquí trobem la més lleugera indicació d'un possible càstig per al noble revoltat: «E el comte anà-se'n a son hostel, e puis a pocs dies pres comiat de l'infant e tornà-se'n en sa terra». Aquestes són les paraules que clouen la narració de Desclot (p. 458-459).

Ferran Soldevila ha assenyalat l'existència d'un document - una composició - entre el rei i el comte d'Empúries, signada a Barcelona el 3 de setembre de 1275: «Aquesta absolució i definició del rei al comte d'Empúries i al vescomte de Rocabertí fou expedida el mateix 3 de setembre a Barcelona, i els seus termes són tals, que el rei absol, defineix i remet perpètuament tota petició, qüestió i demanda que pogués fer-los i la pena corresponent. Per al rei, doncs, [...] la qüestió resta liquidada [...] la present composició sols resta en peu, pel que fa a demandes contra els dos magnats, en la part relativa a l'infant».⁷ Cal afegir que Ponç Hug, fill i successor del comte rebel, restarà sempre fidel a Pere el Gran i serà un dels herois que les cròniques esmentaran

³ El 21 de juny de 1267, Jaume I atorgà la seva carta de població (vegeu Joaquim Miret i Sans: *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918, p. 399).

⁴ *Les quatre grans cròniques*, ed. Ferran Soldevila, Barcelona: Selecta, 1971 (Biblioteca Perenne; 26), paràgraf 545, p. 184.

⁵ *Les quatre grans cròniques* 1971 (vegeu nota 4), cap. LXIX, p. 456-457.

⁶ «E féu-se'n portar les péres e la fusta a Castelló» (vegeu nota 4: p. 456).

⁷ Soldevila 1956 (vegeu nota 1): p. 384.

més sovint pels seus fets d'armes.⁸ Hug V d'Empúries moria el 1277, un any més tard que el rei Jaume I.

2. La llegenda

Cap a la segona meitat del segle XIV, només uns vuitanta anys després de la mort del comte d'Empúries, la *Crònica de Sant Joan de la Penya* recull una versió innovadora de la rendició d'Hug V, segons la qual el comte empordanès fou condemnat per l'infant Pere - el text diu anacrònicament «el rei Pere» - a reconstruir els murs del palau de la vila de Figueres.⁹

Per què lo dit comte enderroca una vegada e destruí la vila de Figueres e lo palau d'aquella, lo qual havia fet lo dit rei, per la qual cosa lo dit rei ajustà grans hosts contra lo dit comte en la ciutat de Gerona. Mas lo dit comte, ans que partís de Gerona, ab consell d'alguns barons mès-se ell e sa terra soltament en poder del dit rei, clamant mercè humilment. E lo dit rei tenc-lo pres per alguns dies e volc e manà que hagués a tornar en condret la dita vila e que tornàs lo palau així com d'abans era, e que personalment hi hagués a portar tots jorns pedra e morter a l'obra, e que enderrocàs los murs de castelló e lo castell de Carmançó.

Aquesta versió, amb alguna lleugera variant com ara la que suposa que són els murs de Figueres i no el palau, allò que el comte rebel ha de reconstruir, serà recollida i reproduïda generosament per la historiografia ulterior. Amb alguna excepció, val a dir-ho, com és el cas de Jeroni de Zurita, el qual, potser convençut de l'escassa versemblança del relat, preferí d'ignorar-lo.¹⁰

El següent esquema permet de seguir l'evolució de la llegenda en la historiografia catalana a partir de la relació molt ajustada a la veritat històrica del *Libre dels feyts*, fins a una versió de mitjan segle XVII: la del pseudo-Boades.

⁸ Vegeu el capítol CXLIII de la *Crònica de Desclot*: «D'un gran ardit que féu N'Huguet, comte d'Empúries contra los francesos» (vegeu nota 4: p. 541; també Soldevila 1956 [vegeu nota 1]: p. 401).

⁹ *Crònica general de Pere III el Cerimoniós, dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, edició del text català per Amadeu-J. Soberanas, Barcelona: Alpha, 1961, capítol XXXVI, p. 139-140.

¹⁰ Tampoc no l'esmenten historiadors del regnat de Jaume I com Tourtoulon i Swift. Pella i Monsalvatje també l'han omesa. Soldevila qualifica d'«inexplicable» aquest oblit (vegeu nota 1: p. 399-400).

Jaume I: *Libre dels feyts* (acabat cap a 1274):¹¹

El comte d'Empúries crema i enderroca la vila de Figueres.

El comte, assetjat, es rendeix al rei Jaume I.

El rei fa «moltes demandes» al comte, el qual respon que les contestarà davant de les corts.

Les corts són convocades a Lleida. El rei aconsegueix que l'infant Pere s'avingui a fer les paus amb els nobles revoltats.

Les gestions del rei fracassen. Els nobles abandonen Lleida sense acomiadar-se del rei.

Bernat Desclot: *Libre del rei En Pere d'Aragó* (acabat cap a 1288):¹²

El comte d'Empúries enderroca Figueres i s'emporta les pedres i la fusta a Castelló. El comte, assetjat, es rendeix a Jaume I.

El rei el perdona, juntament amb d'altres nobles rebels, amb la condició que «fessen dret a l'infant».

Cada noble torna a la seva terra.

L'infant Pere, que mentrestant era a París, torna a Catalunya. Els nobles aconsellen al comte d'Empúries que es rendeixi a l'infant.

El comte es rendeix a l'infant Pere a Girona.

El comte és conduït a Barcelona: Davant de tota la cort, i en presència de cavallers i ciutadans, hom celebra un judici. Quan sent les acusacions, el comte només contesta: «Senyor, hoc. Per Déu, mercè».

El comte és declarat culpable, però l'infant el perdona i li torna la seva gràcia. Tots els presents ploren de goig.

El comte torna a la seva terra.

Crònica de Sant Joan de la Penya (cap a 1366):¹³

El comte d'Empúries destrueix la vila de Figueres.

Es rendeix a l'infant Pere (al rei Pere, segons el text).

El rei el té pres alguns dies i li mana que reconstrueixi la vila i el palau de Figueres.

El comte ha de portar personalment pedra i morter a l'obra.

A més a més, ha d'enderrocar el castell de Carmançó i els murs de Castelló.

Pere Tomich: *Històries e conquestes* (acabada el 1438):¹⁴

El comte d'Empúries enderroca Figueres.

¹¹ Vegeu nota 4: paràgrafs 545 i segs., p. 184-187.

¹² Vegeu nota 4: capítols LXIX, LXXI i LXXII, p. 456-459.

¹³ Vegeu nota 9: capítol XXXVI, p. 139-140.

¹⁴ *Histories e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, Barcelona: Estampa «La Renaixença», 1886, cap. XXXX, p. 173.

L'infant Pere va a Castelló, empresona el comte i el porta a Figueres.
El comte ha de portar pedra i morter per a adobar els murs de la vila.
Després, l'infant el fa portar pres a Barcelona, on és sotmès a judici.
El comte és perdonat per l'infant a petició dels barons i consellers de Barcelona.

Bernat Boades: *Libre de feyts d'armes de Catalunya* (cap a 1675):¹⁵

El comte fa enderrocar els murs de Figueres.
L'infant Perè el condemna a portar pedra i morter al peu del mur.
És condemnat també a la confiscació de tots els seus béns i a mort, però l'infant li atorga el perdó i la seva amistat.

Veiem, doncs, com l'episodi de la construcció de la muralla es consolida com a nucli de la llegenda, al voltant del qual van perdent importància d'altres elements de caràcter històric, com ara la destrucció de la vila o el judici del comte.

3. Unes notes sobre l'escenari: Figueres, Carmançó, Castelló

Quan el compilador de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* es refereix al palau de Figueres i a l'enderrocament del castell de Carmançó i dels murs de Castelló, situa el seu relat imaginari en un espai plenament real i identificable. Indirectament, però, està utilitzant, almenys pel que fa a Carmançó i a Castelló, uns fets històrics esdevinguts dos segles abans.¹⁶

Recordem que, segons la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, el comte d'Empúries és obligat a refer el palau reial amb les seves pròpies mans. En efecte, és ben cert que la vila posseïa una bella muralla i un palau reial. Pella i Forgas descriu així la muralla:

¹⁵ Edició d'Enric Bagué, volum III, Barcelona: Barcino, 1935 (ENC; 52), p. 186-187.

¹⁶ Es tracta d'un recurs comú a diverses llegendes: la llegenda de Guifre el Pelós, inspirada en la llegenda de Balduí Braç de Ferro i composta cap a 1127, reflecteix la invasió sarraïna que tingué lloc a Catalunya, no en temps de Guifre, sinó un segle més tard, el 985, en temps del comte Borrell II. Té com a finalitat política «prevenir el perill de les reivindicacions franques sobre el territori de la Marca» (vegeu Miquel Coll i Alentorn: «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», dins: *Estudis Romànics* 3 (1951-1952, Barcelona), p. 139-196, especialment p. 189-190).

Notable fue el muro de la villa, a trechos revestido de torres cuadradas; sus almenas iguales a las de Vilabertrán, Palafrugell y otras muchas fortalezas catalanas, sostenían entre sí unos tableros giratorios, por medio de un eje que pasaba por su centro. De este modo se cerraban también las ventanas de algunas torres de *guayta* en la costa del Ampurdán facilitando los tiros de ballesta a cuerpo cubierto. La puerta principal del muro se abría frente a un arroyo o arenal.¹⁷

El palau reial de Figueres, segons aquest mateix autor, fou engrandit el segle XIV, la qual cosa permet de suposar l'existència d'una edificació anterior:

Por los mismos tiempos del siglo XIV se engrandecería la casa-palacio de Figueras. No sabríamos de ella si no fuese por una piedra que se halló en los años pasados y que hoy aparece en la calle Gerona de dicha villa, y representa labrado en el siglo XV, el escudo real coronado por el yelmo de D. Jaime, con un letrero que dice *Posada del senyor Rey*.¹⁸

En aquest cas, la redacció de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* hauria pogut coincidir cronològicament amb les obres d'ampliació del palau reial figuerenc.

Pel que fa al castell de Carmançó, no hi ha cap constància que fos enderrocat com a conseqüència de la rebel·lió del comte Hug V. Ens trobaríem, doncs, aquí també, amb un element aportat per la llegenda. Ara bé: el castell de Carmançó fou l'any 1138 l'escenari de la derrota i presó del comte d'Empúries Ponç Hug I, enfrontat també com el seu successor amb el poder reial.

Aquest episodi plenament històric i ben documentat té un gran interès a causa dels paral·lelismes que ofereix amb certs aspectes de la llegenda d'Hug V d'Empúries. Ponç Hug I (1116-1154) fou un personatge de temperament geniüt i bel·licós. L'any 1128, el comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, hagué d'intervenir en ajut de Berenguer Renard, senyor de Peralada, i altres veïns del comte d'Empúries, els quals havien estat injustament desposseïts per Ponç Hug. Les hosts del comte de Barcelona vengueren Ponç Hug precisament en el castell de Carmançó. El comte rebel fou conduït pres a Barcelona, hagué de prometre pagar diverses indemnitzacions, ajudar el comte de Barcelona en totes les seves lluites futures, i es comprometé a enderrocar diverses fortaleses entre les quals hi havia la

¹⁷ *Historia del Ampurdán*, Barcelona: Luis Tasso y Serra, 1883, p. 602.

¹⁸ Vegeu nota 17: p. 602.

fortificació de Castelló. Ponç Hug hagué de sofrir encara l'embargament de la seva espasa. Anys després, el 1138, el comte d'Empúries, no content amb les condicions que hom li imposava, reincidia en les hostilitats. Altra vegada vençut, ara per Ramon Berenguer IV, es comprometia a enderrocar el castell de Carmançó.¹⁹ Tot fa pensar que aquest episodi històric, tan ric en dramatisme, és el que realment traspua sota la llegenda d'Hug V tal com apareix a la *Crònica de Sant Joan de la Penya*.

Com en el cas de Carmançó, tampoc no tenim cap evidència que els murs de Castelló fossin enderrocats durant el regnat de Jaume I o de Pere el Gran.²⁰ Ben al contrari, segons Desclot, l'any 1285 - només deu anys després de la rendició del comte d'Empúries²¹ - les muralles de Castelló, sembla que ben senceres, exercien la seva missió defensiva:

E quan lo comte se'n fo vengut a Castelló d'Empúries, ordenà ses guaites per los murs, e féu fer bastides e barbicanes de fust en gir dels valls e enfortí la vila, si res li valgués.²²

Un any més tard, un atac francès s'estavellava davant els murs de Figueres.²³ Sembla evident, doncs, que en aquest cas, l'ordre d'enderrocar els murs de Castelló no existí, o en tot cas, no fou obeïda.

4. El cavaller constructor

El tema del cavaller forçat a construir una certa obra com a condició indispensable per a assolir la llibertat posseeix totes les característiques

¹⁹ Vegeu Pere Català i Miquel Brasó: «El castell de Quermançó», dins *Els castells catalans II*, Barcelona: Rafael Dalmau; Rafael Salvà, 1969, p. 550-551. També Pere Català i Armand de Fluvià: «Castelló d'Empúries», a la mateixa obra i volum, p. 380-383. Les proves documentals es poden veure a *Liber Feudorum Maior II*, ed. de Francisco Miquel Rosell, Barcelona: CSIC, 1945, p. 35 i 40-41. Per a un resum històric de la qüestió, Santiago Sobrequés: *Els barons de Catalunya*, Barcelona: Vicens Vives, 1980 (*Història de Catalunya: Biografies catalanes*; 3), p. 10-12.

²⁰ Els murs de Castelló foren edificats, possiblement, per Hug II d'Empúries (1078-1116) (vegeu Armand de Fluvià: «Castelló d'Empúries» [vegeu nota 19]: p. 380).

²¹ Tingué lloc el 24 de juliol de 1275 (vegeu Soldevila [vegeu nota 1]: p. 437; del mateix autor, l'edició de la *Crònica* de Desclot [vegeu nota 4], cap. LXIX, nota 7, p. 626).

²² Desclot: *Crònica* [nota 4]: cap. CXLVIII, p. 548.

²³ «El juny de 1286 Jaume de Mallorca envai l'Empordà amb tropes rosselloneses i franceses de la senescalia de Carcassona [...] Els atacants arribaren fins als murs de Castelló d'Empúries, però repassaren la frontera davant la presència d'Alfons el Liberal» (J. M. Salrach: *Història dels Països Catalans, I*, Barcelona: Edhasa, 1982, p. 486).

que suposem en un motiu folklòric. Tanmateix, no figura enregistrat en els *Índexs* de Thompson, almenys no en la forma en què apareix a la llegenda del comte d'Empúries.²⁴ Nogensmenys, cal tenir present que la realitat social de l'època proporcionava un model per al motiu del noble obligat a fer paret: el servei o dret feudal de *tragina* no sols obligava el camperol a fer transports en benefici del seu senyor directe, sinó que, sovint, suposava el deure de col·laborar en la construcció de castells i fortificacions. A vegades, l'obligació d'ajudar a construir un castell era imposada als pobladors d'una vila, com en el cas del lloc de Ribes, al Garraf, els pobladors del qual estaven obligats a col·laborar en la construcció d'una fortalesa, segons la carta de població datada el 990.²⁵ Així mateix, tenim constància que l'any 1205 els homes de Castellbisbal es queixaven de Bernat de Castellbisbal, el qual, entre altre obligacions abusives, els imposava el servei de *tragina* fent-los treballar en les obres del castell.²⁶

D'altra banda, la tasca de reconstruir un mur o un castell pertanyia a la realitat quotidiana, motivada per una època pròdiga en bregues i enfrontaments. El cronista Ramon Muntaner es refereix als murs de Messina, reconstruïts per les dones de la ciutat: «E entraren en la ciutat de nits, per un lloc qui ha nom la Camperinya, on les dones de Messina feïen un mur qui encara hi és».²⁷ A propòsit d'aquest fet, Ferran Soldevila esmenta aquests curiosos versos que recorden la gesta:²⁸

Donne de Messina,
portando petre e calcina.

²⁴ Aquests temes enregistrats per Thompson poden servir d'exemple: l'empresonament en un castell o en una torre (núms. R 41.I i R 41); la tasca imposada a un presoner per tal d'evitar un càstig major (núm. H 924); l'edificació d'un castell com a tasca impossible (núm. H 1133). (Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature*, London: Indiana University Press, 1966.)

²⁵ Segons un document existent al Cartulari de la Seu de Barcelona, t. IV, núm. 368, citat per Theodor Creus i Corominas: *Set contallas del temps vell*, Vilanova i la Geltrú: Estampa de Joseph A. Milà, 1893, p. 97, nota 1.

²⁶ Bonaventura Pedemonte i Falguera: *Notes per a la història de la baronia de Castellvell de Rosanes*, Barcelona: Impremta Elzeviriana, 1929, p. 133.

²⁷ Ramon Muntaner (vegeu nota 4): cap. LXII, p. 716.

²⁸ Ramon Muntaner (nota 4): cap. LXII, p. 957, nota 3. Soldevila no dona cap indicació de font ni de data; remarca, però, que són «uns versos de l'època».

Exactament, doncs, com el comte d'Empúries, condemnat a portar pedra i morter.

Motiu folklòric o bé adaptació distorsionada d'una realitat social, el fet és que el motiu del cavaller constructor meresqué un lloc en la poesia èpica francesa: el cavaller *Renaut de Montguban*, decidit a portar una vida de penitència, acaba els seus dies ajudant a construir una catedral.²⁹ S'estableix així un curiós paral·lelisme entre l'heroi èpic i el personatge històric elevat a la categoria d'heroi llegendari mitjançant una apòcrifa obra de reconstrucció. Tant *Renaut* com Hug, l'un des de la llegenda i l'altre des de la història, són vassalls rebels, una condició social exalçada vehementment per la cançó de gesta.³⁰

El llegendari èpic català compta encara amb un altre cavaller constructor. La narració gira, també en aquest cas, entorn dels fets d'un vassall rebel: Mir Geribert, convertit per la llegenda en Mir de Biern.

5. La llegenda de Mir de Biern

Miquel Coll i Alentorn, en la seva obra *La llegenda de Guillem Ramon de Montcada*,³¹ féu observar la presència d'un personatge llegendari anomenat Mir de Biern el qual apareix vinculat a la llegenda de Guillem Ramon de Montcada en la versió transmesa pel *Libre de les nobleses dels reis* o *Francesch*. El relat és així: Un noble dit Mir de Biern, el qual havia vingut de Gascunya, i havia rebut del senyor de Rosanes una petita torre al cim del turó de Castellví, empresonà, per raons d'enemistat personal, el comte Ermengol d'Urgell, el conduí a Castellví i li preguntà què en faria d'aquella torre, si fos seva. El comte li respongué que bastiria una fortalesa inexpugnable en aquell bell serral. Llavors, Mir de Biern digué al comte d'Urgell: «-D'esta mola vós no eixirets, fins que hajats obrat lo castell a vostre cost e messió, e que sia tal com vós diets ne l'havets dictat». I el cronista continua: «e lo comte d'Urgell, qui viu que pres era, ne que alre no hi podia fer, ne negun consell s'hi podia pendre, per amics que hagués, sí hac a obrar lo dit Castellví així com l'havia dictat. E en aquesta manera lo dit

²⁹ Vegeu Martí de Riquer: *Los cantares de gesta franceses (Sus problemas, su relación con España)*, Madrid: Gredos, 1952 (BRH; II: Estudios y ensayos; 8), p. 292-300.

³⁰ Vegeu Martí de Riquer (vegeu nota 29): especialment les p. 260-312.

³¹ Barcelona: Aymà, 1958.

Castellví fou obrat per lo dit comte d'Urgell per ocasió d'aquelles paraules que havia dites al comte de Barcelona contra lo dit Mir de Biern. E cant fou obrat, lleixà'l anar».³²

Pel que fa a la datació de la llegenda, Coll i Alentorn creu que «aquest episodi, tot i la fluïxetat del seu enllaç amb el cos de la narració, ha d'ésser d'origen força antic, perquè els moderns estudis arqueològics han permès demostrar que en el conjunt d'edificacions de Castellví de Rosanes cal distingir per un costat una vella torre romana de base circular que vigilava els estratègics passos del Llobregat i de l'Anoia, prop de llur aiguabarreig, i per l'altre les construccions que degueren ésser-hi afegides segurament al llarg del període de tres segles durant el qual la frontera amb la terra de sarraïns es trobava a poca distància a ponent de l'emplaçament del castell» (p. 87). Encara que el *Libre de les nobleses dels reis* fou redactat a la primera meitat del segle XV, l'autor hi incorporà un seguit de textos datables, segons Coll, cap a la primera meitat del segle XIV (p. 73). No obstant això, referint-se a la datació de la llegenda de Mir de Biern, Coll i Alentorn afirma: «El seu aire vetust, reflex d'una atmosfera plenament feudal, ens fa creure que no és posterior a aquesta època, sinó ben al contrari, la versió que ens dóna de la llegenda que ens ocupa, versió que degué ésser presa quasi literalment del seu model pel compilador Francesch» (p. 73).

El personatge llegendari de Mir de Biern - és a dir, de Bearn -, hauria estat inspirat per un personatge històric: Mir Geribert, el gran magnat, vassall de Ramon Berenguer I. En opinió de Coll, «la llegenda de Mir de Biern, "home terrible" segons el text de Francesch, seria en realitat una vetustíssima llegenda del no menys terrible Mir Geribert, que hauria caigut dins l'òrbita de la llegenda més moderna i per això més viva de Guillem Ramon de Montcada».³³

³² Miquel Coll i Alentorn: *La llegenda de Guillem de Montcada* (vegeu nota 31), p. 74-76. Segons altres versions, el cavaller empresonat és Guillem Ramon de Montcada i l'empresonador un Asbert de Castellvell o un Guillem de Castellvell. Mir de Biern només apareix a la versió de *Francesch* (vegeu nota 31: p. 88).

³³ Vegeu nota 31: p. 89. L'autor afegeix: «El llinatge de Biern (Bearn) potser havia procedit d'una mala lectura del nom Geribert [...] o de la influència del record de la senyoria que els descendents dels Montcada i dels Castellvell tenien en aquell país» (p. 89).

Mir Geribert era fill de Geribert, germà del vescomte de Barcelona Udaldar I i d'Ermengarda, germana del comte de Barcelona Ramon Borrell. Nét per línia paterna del vescomte Guitard i per línia materna del comte Borrell II de Barcelona, emparentà a més a més, per matrimoni amb la poderosa família dels Sant Martí. Reunia un extens heretatge que comprenia possessions a l'Alt Penedès (Olèrdola, Subirats, Ribes, Sant Martí, Cezina, Lavit), el castell d'Eramprunyà al Baix Llobregat, el castell de Montjuïc al port de Barcelona i extensos alous al Vallès. En paraules de Sobrequés, Mir Geribert «era potser el primer magnat del comtat de Barcelona i sense cap gènere de dubte la màxima personalitat de la marca del Penedès».³⁴ Aquest personatge poderós i violent es proclamà el 1041 *príncep d'Olèrdola*; desconeixent l'autoritat de Ramon Berenguer i amb l'ajut de les tropes sarraïnes es mantingué en la seva posició durant més de deu anys. Dos membres de la família vescomtal de Barcelona, Guislabert, vescomte i bisbe de Barcelona des de 1034, i Udaldar II, vescomte i nebot seu, encapçalaven a Barcelona una facció que simpatitzava amb la revolta del senyor d'Olèrdola. Guislabert i els seus sequaços arribaren, en una ocasió, a apedregar al palau comtal des del campanar de la Seu i des del veí palau vescomtal. La sedició s'estengué fins i tot entre determinats sectors de les hosts de Ramon Berenguer.³⁵ Finalment, Mir Geribert, després de dos judicis consecutius, hagué de sotmetre's. Era l'any 1059. Immediatament, empenia una campanya contra els sarraïns de Tortosa, antics aliats seus. L'expedició fou un fracàs. Mir Geribert i el seu fill Bernat hi morien el 1060 juntament amb la major part de la seva host.

6. La llegenda com a utilització del passat

Si suposem que entre la llegenda d'Hug V d'Empúries i la llegenda de Mir de Biern hi hagué una dependència que es concretà en el préstec del motiu del cavaller constructor, haurem de concloure lògicament que la llegenda de Mir de Biern, molt més antiga i encara

³⁴ Santiago Sobrequés: *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona: Vicens Vives, 1985 (Història de Catalunya: Biografies catalanes; 2), p. 40.

³⁵ Santiago Sobrequés: *Els barons de Catalunya*, Barcelona: Vicens Vives, 1980 (Història de Catalunya: Biografies catalanes; 3), p. 30-31.

prou viva a la primera meitat del segle XV quan escrivia el compilador del *Libre de les nobleses dels reys*, pogué inspirar l'episodi de la construcció del palau de Figueres pel comte d'Empúries.³⁶ En aquest cas, ens trobaríem davant de dues possibilitats: el compilador de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* hauria recollit la seva versió directament de la tradició oral o d'una font escrita que ens és desconeguda, o bé el propi cronista hauria adaptat part d'una llegenda que coneixia - la de Mir de Biern - al cas del comte d'Empúries. Examinem aquesta darrera possibilitat.

Les dades que posseïm sobre la redacció de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* són molt escasses; no sabem amb certesa absoluta qui foren els col·laboradors de Pere III en la composició d'aquesta obra historiogràfica. Disposem, però, d'un testimoni que assenyala com a autor o compilador de la *Crònica* un secretari del rei, de nom Tomàs de Canyelles. Aquest personatge està documentat per una carta reial datada a Perpinyà el 16 de novembre de 1355, en la qual Pere III es refereix a unes cròniques que havia lliurat a Tomàs de Canyelles per tal que les acabés.³⁷ Els investigadors, basant-se en aquest document, consideren que Canyelles és l'autor almenys d'una part de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*.³⁸ No existeix cap altra dada sobre Tomàs de Canyelles, el qual no figura en la cancelleria entre els escrivans de Pere III. Hom suposa, però, que era fill de Bertran de Canyelles, personatge que portà a terme diverses missions diplomàtiques a la cort de Jaume II. El fet que la *Crònica de Sant Joan de la Penya* dediqui una certa atenció als fets d'aquest conseller de Jaume II féu sospitar a Rubió i Lluch que el cavaller Bertran i Tomàs de Canyelles eren pare i fill.³⁹

³⁶ Cal remarcar que segons la primera versió de la llegenda, la de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, el comte d'Empúries ha de refer un palau, és a dir, una estructura similar a la torre que ha de construir el comte d'Urgell a la llegenda de Mir de Biern. Les darreres versions de la llegenda del comte d'Empúries suposen que el comte ha de reconstruir una muralla.

³⁷ Antoni Rubió i Lluch: *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eva*, tom. I, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908, doc. núm. CLXIX, p. 169: «Fideli de scribania nostra Thome de Canellis salutem et gratiam. Miramur quia librum nostrarum cronicarum quas per vos continuari mandavimus alicui in nostra scribania in vestro recessu munimine dimisistis».

³⁸ Antoni Rubió i Lluch: «Estudi sobre l'elaboració de la crònica de Pere el Cerimoniós», dins: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona 1909-1910, p. 519-570.

³⁹ Vegeu nota 38: p. 546.

La Crònica de Sant Joan de la Penya, però, ens proporciona un detall força interessant sobre el llinatge Canyelles: es refereix a Bertran de Canyelles com a «un cavaller [...] que era poblat en Penedès».⁴⁰ Els Canyelles estan documentats almenys des de les darreries del segle XII: un document datat l'any 1191 i atorgat pel rei Alfons I confirmava la possessió de Vilafranca del Penedès a diversos cavallers, entre ells a Dalmau de Canyelles.⁴¹ Canyelles és, efectivament, una vila de la comarca del Garraf, situada només a quatre quilòmetres d'Olèrdola. Actualment, es conserva encara una casa prop del castell la qual se suposa que pertanyé a Bertran de Canyelles, conseller de Jaume II i pare hipotètic del nostre cronista.⁴² Si, doncs, Tomàs de Canyelles procedia d'aquesta àrea geogràfica, pogué conèixer mitjançant fonts escrites o orals, els fets del *príncep d'Olèrdola*. Possiblement, cap a mitjan segle XIV, les gestes de Mir Geribert no havien estat oblidades encara en els territoris on es desenvoluparen.

La inclusió de llegendes en les obres historiogràfiques medievals no indica necessàriament una manca de sentit crític per part del cronista, el qual tal com fa observar Alison G. Elliott, sol utilitzar «specific illustrations which are to be taken figuratively as well as literally». Així, el lector, mitjançant l'evocació de models de conducta llegendaris «recognizes a correspondence between what is being presented to him as "history" and an already assimilated cultural model».⁴³ D'altra banda, l'historiador medieval que freqüentment escriu al servei d'uns interessos reials, sap manipular, si convé, els fets històrics del passat en funció de les conjuntures polítiques del seu temps. En conseqüència, el coneixement històric de l'època que viu el cronista pot subministrar una informació valuosa per a l'estudi de qualsevol llegenda.

El regnat de Pere III fou un dels més conflictius de la història de Catalunya, caracteritzat per la pugna entre el poder reial i els estaments. El 1348 havia tingut lloc la liquidació definitiva de la Unió

⁴⁰ Capítol XXXVIII (vegeu a dalt nota 9), p. 166.

⁴¹ *Els castells catalans*, tom. III, Barcelona: Rafael Dalmau; Rafael Salvà, 1971, p. 869. Article signat per Pere Català, Miquel Brasó i Armand de Fluvià.

⁴² Vegeu nota 41: p. 872.

⁴³ Alison Goddard Elliott: «The Historian as Artist: Manipulation of History in the Chronicle of Desclot», dins: *Viator 14* (1983; Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press), p. 195-209. Traducció catalana a *Quaderns Crema 9* (segona sèrie), (maig 1984), p. 27-52.

aragonesa amb les consegüents represàlies reials: execució de tretze persones a Saragossa i confiscació de béns, sense judici previ, dels principals dirigents de la Unió. A València, els fets havien estat similars: el rei dictà un total de vint sentències de mort. Els nobles foren escapçats; els no nobles, uns arrossegats i penjats, i d'altres obligats a beure el metall fos de la campana que servia per a convocar les reunions dels rebels.⁴⁴ Es tractava, però, d'un triomf efímer: els estaments més elevats eren molt poderosos i no trigarien a fer sentir la seva puixança.⁴⁵

Enmig d'aquest clima de dures tensions polítiques, el comte d'Empúries Ramon Berenguer, oncle del rei, s'enfrontà a Pere III a causa d'un fet definit per Sobrequés com «un incident de jurisdicció» i que segons aquest mateix autor fou la «primera manifestació de les rebel·lies que es produïrien més tard en el comtat».⁴⁶ L'incident succeí el 1345: uns cavallers de la casa reial foren detinguts pels oficials del comte, a Llançà, acusats d'homicidi. El rei es presentà a Figueres al front de 70 cavallers per tal de castigar allò que considerava una usurpació de poder.⁴⁷ Encara que el comte d'Empúries recobrà la confiança del rei i portà a terme missions diplomàtiques i de guerra almenys fins a 1356, a les corts de Girona de 1358 encapçalava el grup de nobles que consideraven excessives les demandes del sobirà que intentava obtenir un ajut extraordinari per tal de fer front a la guerra amb Castella.⁴⁸

Des de la seva posició d'home de confiança del rei, Tomàs de Canyelles degué viure intensament els dramàtics esdeveniments de la seva època. Qui sap si colpit per aquells fets que trasbalsaven tot un

⁴⁴ Josep Maria Salrach i Eulàlia Duran: *Història dels Països Catalans*, tom II, Barcelona: Edhasa, 1982, p. 741-742.

⁴⁵ «Tanmateix, la victòria de la monarquia sobre les oligarquies seria temporal, no solament perquè les complicacions exteriors aviat anorrearrien els èxits del 1348, sinó també perquè la força dels estaments continuava essent formidable, i perquè la crisi demogràfica i l'econòmica portarien a una afirmació dels grans poders de les aristocràcies» (vegeu nota 44: p. 755).

⁴⁶ *Els barons de Catalunya* (vegeu nota 35), p. 134.

⁴⁷ Vegeu nota 46: p. 247, nota 6. Vegeu també Pere el Cerimoniós: *Crònica* (vegeu nota 4): cap. III, paràgrafs 100-101, p. 1067.

⁴⁸ J. M. Salrach i E. Duran: *Història dels Països Catalans*, tom. II (vegeu nota 44), p. 758.

sistema de valors socials, se sentí inclinat, mentre escrivia la crònica reial, a no deixar sense càstig la rebel·lió del comte Hug V d'Empúries. Els arxius reials li haurien pogut subministrar els documents del judici d'un altre comte d'Empúries, Ponç Hug I, aquest sí, empresonat, jutjat i condemnat a enderrocar el castell de Carmançó. El seu propi record de la llegenda de Mir de Biern - o Mir Geribert - hauria pogut aportar la resta. Així, Tomàs de Canyelles hauria forjat una llegenda que serviria de justificació a la dura actuació reial i alhora, d'avertiment als nobles descontents. Una llegenda potser concebuda pensant en Ramon Berenguer, comte d'Empúries, el qual, tot i que pertanyia a la família reial, havia heretat amb el comtat la inquietant condició díscola i bregosa dels primers comtes d'Empúries.